

SOOČANJA

dr. Marko
Dvořák

Jugoslovanska literatura v 20. stoletju*

Naša naloga je opisati »jugoslovansko literaturo«
sedanjega stoletja.

Ta naloga je tako po vsebini kakor po obsegu tako zelo velika in težka pa seveda tudi delikatna, da je kljub še tolikšni dobri volji ne bomo mogli izpolniti. To je treba povedati že takoj na začetku.

Preden pa se sploh lotimo razpravljanja o naši temi, moramo omeniti še nekatere osnovne *probleme v zvezi s pristopom* k obravnavani tematiki. Gre za način, kako naj v tem kratkem pregledu kar najbolj ustrezno zajamemo obširno in domala nepregledno snov, ki se nam ponuja, in jo nato predstavimo tako, da se nam bo v zavesti in spominu uredila v kolikor toliko nazorno podobo.

V tej zvezi sta nam na voljo dva običajna pristopa:

1.) »*leksikonski*«, ki bi skušal zajeti kar največ kompetentnih podatkov od imen do literarnih del, ne da bi jih mogel zaradi njihove obilice tudi ustrezno dialektično povezati, komentirati in ovrednotiti, se pravi razumeti, in

2.) *izbirni, antološki, reprezentativni*, ki bi na podlagi določenih, povečini niti ne zgolj estetskih meril zanemaril celoto literarnega dogajanja in se osredotočil samo na bolj ali manj ozek krog tako ali drugače privilegiranih avtorjev in del.

Prvi pristop bi sam od sebe naravnost izsilil *pozitivistično metodo*, ki v svojem kvantitativnem principu v bistvu nikoli pravzaprav ne vrednoti in so jo za obravnavanje fenomena umetnosti, kar je vsekakor tudi literatura, že davno spoznali za neustrezno. Drugi pristop bi sicer omogočil uporabo *interpretacijske metode*, ki postaja predvsem po zaslugi konstanške literarnozgodovinske šole vedno bolj moderna tudi v nemškem kulturnem svetu, vendar je za tako obravnavo, kot je pričujoča, povsem nesprejemljiva že zaradi svoje obširnosti pa tudi zaradi neizbežnega subjektivizma, ki bi ob nujnem selekcioniranju materiala, motivov, aspektov in idej pač moral slediti.

Ker nam pri naši razpravi torej ne gre za nekakšen beadederski »hiti kurz«
iz tako imenovane »jugoslovanske literature«
20. stoletja in ker se tudi zgolj z informacijami in razčlembami nekaterih kakočkoli strogo izbranih literarnih tekstov tako ali drugače uveljavljenih avtorjev – brez vnaprejšnje skrbne priprave – nikakor ne moremo zadovoljiti, nam preostaja samo

* Predavanje 21. aprila 1989 v okviru seminarja Jugoslovanska kultura danes, ki je potekal v dneh od 20. do 23. aprila 1989 v Biberachu v ZR Nemčiji.

še pristop, ki se zavestno ne bo ukvarjal s posameznimi avtorji in z njihovimi določenimi deli, ampak se bo rajši lotil obravnave vsaj dveh najosnovnejših, bitnih problemov, ki sta povezana z jugoslovanskim obdobjem južnoslovanskih literatur (razen bolgarske), bio- in bibliografski seznam in tudi tak ali drugačen subjektiven antologijski izbor pa bo prepustil kaki morebitni poznejši priložnosti in osebnim, tako rekoč intimnim interesom vsakega posameznika med nami.

Gre torej za *poskus problemske obravnave* tako imenovane »jugoslovanske literature« 20. stoletja in ne za naštevanje ali izbiranje imen in naslovov.

Za tako obravnavo pa imamo zopet na voljo dve različni metodi:

1. *genetično*, ki bi probleme ali problemske sklope literature, dialektično povezane s preostalimi življenjskimi področji, posebno s tako imenovano politično zgodovino, obravnavala strogo vzročno-posledično, pri tem pa bi morala seveda posegati daleč nazaj v preteklost, in

2. *fenomenološko*, ki bi zajela literarno problematiko obravnavanega obdobja, kakršna se nam prikazuje tukaj in zdaj.

Seveda je za kolikor toliko ustrezno izpolnitev naše, zdaj že nekoliko bolj precizirane naloge ta druga metoda bolj prikladna od one prve, vendar s pogojem, da jo po potrebi – nekako eklektično – obogatimo vsaj z nekaterimi prijemi prve.

I.

In medias res!

Osnovni in največji problem tako imenovane »jugoslovanske literature« danes in razmeroma že dolgo časa, pravzaprav že celih sedemdeset let, je vprašanje in vprašljivost njenega realnega obstoja. *Ali jugoslovanska literatura kot fenomen realno sploh obstaja?* Ali ni ta pojem, pojem »jugoslovanske literature«, ki je postal znova aktualen zlasti v krogih nekaterih beograjskih politikov posebno v zadnjih nekaj letih, v resnici irealen voluntarizem v bistvu nekulturne, celo antikulturne oktroirane unitaristične politične elite? Politični voluntarizem, ki v skladu s svojo totalitaristično doktrino posiljuje – zdaj z odkritim terorjem, drugič spet s perfidno taktiko – vsa področja življenja, ne glede na to, da večina od teh področij funkcionira izrazito po svojih notranjih, avtonomnih zakonih, ki nimajo s politikom – vsaj ne neposredno – prav nič opraviti.

Ta področja, med katera sodi tudi kultura v ožjem smislu, se pravi umetnost in znanost, stojijo namreč na hierarhični lestvici vrednot pač veliko više kot politika in imajo zato tudi *trajnejšo* vrednost od nje. Politika je dnevno, pragmatično sredstvo za tak ali drugačen modus vivendi med ljudmi v družbi in ima svoje dnevne, se pravi kratkotrajne, začasne, elastične, pragmatične zakone funkcioniranja ter svoje dnevne, spremenljive, na raznovrstnih kompromisih in kontraktih zgrajene pragmatične cilje, ki si med seboj konkurirajo – kultura v ožjem smislu pa je nekaj bistveno drugačnega: njena vrednost je višja in trajnejša, bolj obstojna ter bolj usodno in manj začasno povezana z okoljem, iz katerega in za katerega nastaja; njen cilj ni pragmatičen, kot je cilj politike, ampak je etičen (katharsis) in gnostičen – to dejstvo je znano vsaj deloma že od Aristotela naprej. Kultura tudi *ni sredstvo*, ampak je *način eksistence* in mišljenja

določenega (po dolgi tradiciji) sklenjenega okolja. Zato kultura tudi ni neposredno odvisna od demokratične volje volivcev ali od nasilnega hotenja tiranov, ampak je – čisto »nedemokratično« in neodvisno od našega vsakdanjega določenega človeškega hotenja, zato pa toliko bolj odvisno od naše naravne človeške biti – uklenjena v bistvo človeške eksistence.

Politika je pač vedno tako ali drugače sebična, vendar pa na koncu koncev le teži v nekakšno razosebljeno totalno internacionalizacijo; pri tem imamo torej opraviti z nekakšnim – vsaj navideznim – paradoksom. Kultura pa je zmeraj osebna in nato ter zato nacionalna in s tem bistveno altruistična. Njena internacionalnost je pogojena z njeno nacionalnostjo, se pravi osebnostjo: *za svet je v kulturi sprejemljivo in dragoceno samo tisto, kar se rodi kot originalno, enkratno, neponovljivo iz erotičnega odnosa med osebnostjo in narodom*. Samo tisto je potem lahko tudi resničen dar, ne pa navadno tržno blago, s katerim si je mogoče zaslužiti bodisi profit bodisi oblast ali celo oboje. Zato lahko tudi v zvezi s kulturo v ožjem smislu izrečemo – navidezen – paradoks: kolikor bolj si kako kulturno dejanje prizadeva, da bi bilo internacionalno, pri tem pa zanemarja svojo bistveno, imanentno nacionalno entiteto, toliko manj je navadno kvalitetno in toliko manjšo vrednost ima kajpada tudi za svet; kolikor bolj pa je »sebično« utemeljeno predvsem v svojem originalnem in enkratnem nacionalnem bistvu in namenjeno v prvi vrsti lastni nacionalni entiteti, toliko bolj izviren, bogat, dragocen in nesebičen dar pomeni lahko tudi za svet. V tej zvezi bi mogli uporabiti svetopisemski namig glede dobrih del, češ naj levica ne ve, kaj dela desnica...

Preden si jasno in nedvoumno odgovorimo na skeptično vprašanje, ki smo si ga zastavili na začetku našega razpravljanja o osnovnem in največjem problemu tako imenovane »jugoslovske literature« 20. stoletja (se pravi: ali ta literatura kot fenomen realno sploh obstaja), moramo na kratko spregovoriti še o dveh stvareh, ki izhajata iz našega dosedanjega premišljevanja in sta bistveno pomembni za razumevanje omenjenega problema in za naš pravilni odgovor na to vprašanje.

Gre, prvič, za *avtonomnost zakonov* v eksistenci in funkcioniranju kulture v ožjem smislu ter s tem seveda tudi literature, ki nas zanima, in, drugič, za *določen odnos med politiko* Jugoslavije od njenih začetkov do danes *ter kulturo* in za *odmev ali razumevanje tega odnosa v kulturnih krogih sveta*.

O avtonomnosti zakonov v kulturi

Nedvomno drži, da so vsa področja človekovega življenja – tako posameznika kot družbe – dialektično povezana med seboj in da tako ali drugače vplivajo druga na drugo. Vendar ta povezanost, pa naj je še tako »kozmična«, v človeški družbi ne obstaja in ne poteka kaotično, neorganizirano, brez sistema in brez prioriteten poudarkov. To velja zlasti za kulturo v širšem smislu in seveda še toliko bolj za kulturo v ožjem pomenu besede.

Človeška družba se namreč kot družba – se pravi kot področje človekovega človeškega, kulturnega, imanenco naravnih zakonov ustvarjalno prelaščajočega bivanja – že od nekdaj oblikuje, organizira in sistematizira okoli nekakšnih mobilizacijskih jeder, ki v zgodovini dobivajo vedno bolj jasno

podobo *nacionalne razčlenjenosti človeštva* in ki postajajo tudi danes – kljub vsem zunanjim integracijam in pragmatičnim internacionalizmom – (zopet) vedno bolj aktualna. Človek kot kulturno bitje (in samo kot tako bitje je lahko človek sploh človek) ne lebdi nekje v praznem prostoru vesoljnega človeštva, ampak je hočeš nočeš pripet (ali prirasel) na določeno nacionalno podlago. Nenacionalna kultura pač ne obstaja (kakor obstaja npr. zmeraj bolj nenacionalna civilizacija), zato seveda tudi o nenacionalni literaturi ne moremo govoriti.

Kultura vsebuje torej svoje lastne, »imanentne«, avtonomne zakone obstoja in delovanja, ki so usodno in intimno povezani z izvirnim področjem njenega nastanka in ki lahko z določeno družbeno stavbo (npr. državo) harmonizirajo – kadar je ta stavba naraven produkt in pospeševalno sredstvo te kulture in izvirnega področja njenega nastanka; lahko pa ji tudi ostro nasprotujejo – kadar ta stavba ni organska pospeševalna tvorba te določene kulture in izvirnega področja njenega nastanka, ampak je – nasprotno – zavora, ovira ali celo popolna blokada njunega svobodnega, naravnega obstoja in delovanja. Ekstremno konflikten položaj pa nastane vselej takrat, kadar se taka neorganska, že sama po sebi zaviralna družbena stavba prične kot vrhovni princip totalitaristično pollaščiti tudi avtonomnih zakonov in vrednot na posameznih področjih kulture, recimo v literaturi.

Izrazit primer take neorganske in ekstremno konfliktna situacije je poskus nasilne kontrakcije mnogih literatur v tako imenovano »sovjetsko literaturo«¹ že vsa leta od oktobrske revolucije do danes, še prav posebej pa prizadevanje, da komunistična partija in njena simplificirana ideološkopolitična doktrina dekretirajo socialistični realizem v »tej literaturi«. O podobni indoktrinaciji bomo pozneje spregovorili tudi v zvezi z literarnim dogajanjem v Jugoslaviji.

Že zdaj pa moramo povsem nedvoumno pribiti dvoje:

1. Kadarkoli nastane na geografsko-nacionalnem področju več narodov ena država, so kulture teh narodov vedno v eksistenčni ogroženosti, zato se v njih avtomatično sprožajo obrambni mehanizmi. Ti se praktično ne pomirijo vse dotlej, dokler ni z odpravo antagonizmov – se pravi z osnovanjem *nacionalno enovitih držav* ali pa z izumrtjem narodov v korist enega samega, »državnega«² naroda – vzpostavljeno organsko stanje *nacionalno fundirane kulture*. Z raznimi družbenopolitičnimi pomagali (npr. s federalizacijo, s konfederacijo, s paritetnostjo itd.) se da ta ogroženost sicer bolj ali manj omiliti, nikoli pa je z nobenim od teh administrativnih ukrepov ni mogoče povsem in pravično odpraviti. Zato je seveda tudi kultura posameznih narodov v taki polinacionalni državi v permanentnem izrednem stanju, v nenehni obrambni poziciji. Ves čas namreč mora dokazovati upravičenost svoje drugačnosti, svoje specifičnosti, svojega nacionalnega obstoja, s tem pa opravlja mimogrede mnoge naloge, ki bi sicer – v organskih razmerah – nikakor ne sodile v njeno področje, in dobiva zato pomen, ki ga kulture suverenih narodov nimajo nikoli. To našo ugotovitev jasno potrjuje vse dogajanje v literarnem življenju Jugoslavije od njenih začetkov ob koncu leta 1918 do danes, pri Hrvatih in Slovencih pa tudi že v obdobju habsburške monarhije.

2. Kadar koli poseže kaka panoga družbene eksistence s svojimi zakoni, merili in cilji prek mejá svojih naravnih kompetenc na kako drugo, nesvoje področje, nastane na tem področju izredno stanje nekakšne okupi-

ranosti, ki prične s svojimi negativnimi posledicami prej ali slej ogrožati tudi »okupatorja« samega. To se zgodi npr. vselej takrat, kadar si hoče katera koli oblast s svojimi ideološko-političnimi prijemi in nameni podrediti kulturo ter postati njen naročnik, zakonodajalec in sodnik. Kultura se ji navadno maščuje, bodisi s pasivno resistenco in počasnim samomorom bodisi z nekakšnim »zob za zob, glavo za glavo«, se pravi s tem, da sprejme igro, se spolitizira in se s politiko – na videz – konsolidira, potem pa jo prične polagoma – kot nekakšen trojanski konj – od znotraj bolj in bolj najedati, dokler se končno ne spremeni v njeno odkrito opozicijo. Tudi tu imamo – kakor v prejšnji točki – opraviti s predimenzionirano in neorgansko vlogo kulture, ki je še prav posebno očitna zlasti v literaturi kot najbolj miselno izrazni, etično zavezani in eksistenčno občutljivi panogi umetnosti. In tudi tu si lahko prikličemo v spomin dogajanje v literaturah Sovjetske zveze, posebno še med ždanovsko socialističnorealistično doktrino, pa tudi dogajanje v literaturah vseh drugih leninistično-realsocialističnih diktatur, npr. v Vzhodni Nemčiji ali v Bolgariji ali v Jugoslaviji.

Politična opozicija v Sovjetski zvezi raste predvsem iz humusa kulture. Češkoslovaška pomlad se je spočela najprej med češkimi in slovaškimi pisatelji, se preselila v njihovo zvezo, nato v društva drugih zvrsti kulture (npr. v društvo časnikařev) in je šele pozneje končno prodrla v dejansko politiko, se pravi v centralni komite komunistične partije in na ulico; tudi danes sta v tej »polis« slovaški in češki pisatelj (npr. Václav Havel) glavna faktorja upora proti nečloveški restalinizaciji življenja. Kitajska totalitarnostična redukcija naravne človečanske pestrosti se je sprožila in potekala predvsem kot »kulturna revolucija«, saj je njen spiritus regens prav dobro vedel, na kateri vzvod mora pritisniti s svojo »rdečo knjižico«, da se mu bo sesulo v naročje vse brezmejno bogastvo tega prastarega in zgolj z običajnimi sredstvi političnega revolucioniranja kratko malo neobvladljivega imperija.

Tudi v Jugoslaviji je družbenopolitično dogajanje fundirano v prvi vrsti na medsebojnih kulturnih in šele potem tudi vseh drugih antagonizmih med posameznimi narodi tega poroznega konglomerata, ki si po nekaterih utopičnih volutaristih že sedemdeset let z vsemi sredstvi brez uspeha prizadeva, da bi iz naravno povsem nezdružljivih prvin »ustvaril« nekakšen amalgam »bratstva in enotnosti«, ki bi se – čira-čara, abra-kadabra – kar čez noč spremenil v suho zlato enonacionalne Jugoslavije z zgodovinsko že preizkušenim idealnim smotrom: »ein Volk, ein Reich, ein Führer«.

Alkimija se – kot vemo – ni obnesla, ker je na področje kemije vnašala cilje, ki so bili kemiji tuji in jih kot kemija nikoli ni mogla doseči, ji pripisovala zakone, ki v njej po naravi dejstev niso obstajali, in jo posiljevala z metodami, ki so bile zanjo neorganske in zato v njenem okviru napačne in goljufive. Enako kot s kemijo se dogaja tudi s kulturo, kadar jo prične napačna politika alkimistično nadlegovati s svojimi specifično političnimi cilji, zakoni in metodami.

O konkretnem odnosu med politiko Jugoslavije in kulturo

Kultura in politika sta zaradi različne naravnosti v nenehni napetosti. Toliko bolj velja to za politiko in kulturo v Jugoslaviji, ki je že od začetka postavljena na zgodovinsko, tradicijsko, idejno itd. med seboj tako

zelo različnih temeljih in sestavinah. V Jugoslaviji lahko govorimo o permanentni krizi odnosov med kulturo in politiko, to pa je še posebno očitno na področju literature.

Ti krizni odnosi se sicer od časa do časa na videz nekako pomirijo, vendar pa lahko ugotovimo, da se zgodi to vselej takrat, kadar se politiki z oblastniškimi ukrepi posreči ustrahovati, uniformirati in/ali utišati kulturo. To dejstvo dokazuje, da za krizo odnosov ni kriva kultura, marveč politika – kakor tudi za slabe odnose med oblastjo in ljudstvom pač nikoli ni krivo »slabo« ljudstvo, temveč vselej neustrezna vlada.

Začasne in navidezne pomiritve kriznih situacij v odnosih med kulturo in politiko v Jugoslaviji pričujejo o tem, kako si to pomiritev predstavlja politika in kakšna bi konec koncev postala kultura, če bi kdaj prišlo v resnici do trajnejše relativne pomiritve. To bi bil »mir pokopaliških križev«, v katerem bi bila kultura ancila vsakokratne vladajoče garniture, vedno »za« in zmeraj pri roki, da kot uradna reklamna agencija naredi propagando za karkoli, kar bi njeni naročniki, plačniki in gospodarji radi spravili v promet.

»Jugoslovanska literatura« bi bila v *predvojni Jugoslaviji* vsa v znamenju »vidovdanske« romantike; slavila bi »cara Lazara«, kraljevića Marka in druge junake kosovske bitke, opevala bi »ustanak protiv dahija«, vojvodo Sindelića in Čele-kulo, zlasti pa bi se posvečala dinastiji Karađorđevićev in njihovi prostožidarski vladarski modrosti; pisana bi bila sprva še lahko v »treh narečjih plemen enotnega troimenega jugoslovanskega naroda«, a tudi ta trojost bi se pod vplivom enotnega »navdušenja« in enotne šole kaj kmalu prelila v enotni srbo-jugoslovanski knjižni jezik, zlasti še, ker je tako imenovani srbohrvaški jezik za politike in tudi nekatere spolitizirane ter zapeljane kulturnike že obstajal, makedonskega jezika in jezikov drugih, tudi neslovanskih narodov v takratni Jugoslaviji pa tako ni nihče upošteval.

V *novi, socialistični Jugoslaviji* bi se proces poenotevanja jezikov in kultur samo še nadaljeval. Ne samo zaradi romantične magične formule »bratstva in enotnosti«, podedovane v bistvu še od stare kraljevine, temveč tudi zaradi marksistično komunistične doktrine o buržoaznem izviru narodov in o prednosti proletarskega razrednega boja (na čelu z avantgardo delavskega razreda) pred vsemi drugimi preokupacijami. Zaradi dosedanje *relativne korektnosti v federalizaciji* (Makedonci so prvič prišli do neke oblike svoje državnosti, Črnogorci so si jo v nekem smislu obnovili, celo Albancem in nacionalno pestrima ozemljema Bosne in Vojvodine je bila do nedavna vsaj formalno priznana nekakšna avtonomija) in zaradi nekakšne *hiperkorektnosti v upoštevanju narodne pripadnosti* (tako so npr. po novem postali narod tudi Muslimani in Jugoslovani) nastaja sicer vtis o idealni urejenosti v tem pogledu. Vendar pa se ta »idealnost« pokaže v pravi luči takoj, ko spoznamo, da je omenjena »hiperkorektnost« namenjena relativiziranju pomena narodov, ki obstajajo dejansko; da gre pri »decentralizaciji« uprave in prenosu kompetenc na teren, v občine in krajevne skupnosti, v bistvu za denacionalizacijo v korist državnega centralizma, ki posluje pretežno v »jugoslovanščini«, se pravi v srbsščini; da tudi nominalno problem narodnih republik še zdaleč ni rešen idealno, dokler obstaja npr. problem mešane Bosne in Hercegovine, srbske narodne manjšine na Hrvaškem pa Kosova itd. . . – Jezikovno bi bila torej taka literatura tudi v novi

Jugoslaviji kaj kmalu na tem, da postane »jugoslovanska«, se pravi *srbohrvaška* z vedno bolj izginjajočim drugim delom tega besednega sklopa.

Tematsko pa bi bila vsa uklenjena v spremljanje in povečevanje menjavajočih se nians enega in istega duhomornega duhovnega sistema; včeraj bi bila stalinistično realističnosocialistična, nato titovsko socialistično-realistična, danes bi opevala industrializacijo, jutri vračanje k naravi, zlasti pa ne bi nikoli prenehala s slavilnimi črno-belimi westerni o naši herojski narodnoosvobodilni borbi pod požrtvovalnim vodstvom naše nadvse in kar naprej in v nedogled ljubljene komunistične partije Jugoslavije.

Permanentna kriza v odnosih med kulturo in politiko v Jugoslaviji izhaja iz dveh žarišč: iz romantičnega voluntarizma zgrešene centralistične politike s težnjo po unifikaciji različnih narodov, jezikov in kultur, ki so imele že pred Jugoslavijo vsaka svojo lastno tradicijo in fizionomijo – to traja že od začetka te države, in iz komunističnega voluntarizma leninistično-stalinistične politične doktrine s težnjo po unifikaciji vseh področij družbenega in zasebnega življenja pod okriljem, vodstvom in kontrolo zmogovite ideologije – kar se je pojavilo »šele« po drugi svetovni vojni.

Kulturni krogi sveta tega pogosto ne razumejo pravilno, ker sprejemajo informacije pretežno od uradnih, reprezentančnih virov Jugoslavije, ki so eksistenčno, disciplinsko in službeno vezani na predstavljanje uradnih, se pravi političnih stališč. Poleg tega pa ima zlasti pri slabše informiranih pomembno vlogo tudi tako imenovani *analogizem*, ki iz lastnih, domačih razmer v vsej svoji naivni udobnosti vleče vzporednice in enačaje v čisto drugačne pojave in okoliščine.

* * *

Če si zdaj končno poskušamo odgovoriti na osnovno in najpomembnejše vprašanje, od katerega je odvisno vse drugo razpravljanje o pričujoči temi – *ALI JUGOSLOVANSKA LITERATURA KOT FENOMEN SPLOH OBSTAJA?* –, potem mora biti naš odgovor odločno negativen: *NE, JUGOSLOVANSKA LITERATURA IN ZATO TUDI JUGOSLOVANSKA LITERATURA 20. STOLETJA KOT FENOMEN REALNO SPLOH NE OBSTAJA*, zato pa tudi o njej kot kulturni, literarni zgodovinarji, kot jugoslavisti ne moremo razpravljati.

Znanost je spoznavanje *obstoječega*, politika – kadar gre za normalne, demokratične razmere – je umetnost *možnega*, ideologija pa je izsiljevanje *neobstoječega in nemožnega*. Kadar politika pristane na služenje ideologiji, postane orodje ideološkega nasilja; kadar znanost nasede ideološkopolitičnemu nasilju, preneha biti znanost.

O »jugoslovanski literaturi« 20. stoletja ni mogoče govoriti literarno-zgodovinsko, marveč samo ideološkopolitično.

Vendar pa bi se tudi pri takem, zgolj ideološkopolitičnem govorjenju že pred začetkom prave obravnave pojavil nepremagljiv problem predmeta pri takem razpravljanju: *O kateri literaturi naj bi govorila taka obravnava?* O literaturi srbskih, hrvaških, slovenskih in makedonskih pisateljev? Prav, kaj pa literatura *Črnogorcev*, ki jih po drugi svetovni vojni spet nekako priznavamo za narod, in literatura *Muslimanov*, ki smo jih v zadnjih deset-

letjih sproducirali kot narod (pa čeprav smo sicer kot marksistično komunistična, se pravi dialektično- in historičnomaterialistična družba načelno proti vsaki religiji, ki nam je – kot izpovedovalcem »znanstvenega svetovnega nazora« – »opij za ljudstvo«)? Na to bi sicer lahko odgovorili, češ da je literatura Črnogorcev in Muslimanov vendar *literatura srbohrvaškega jezikovnega območja*. Torej bi nam bil jezik kljub vsemu nekakšno merilo, pa čeprav bi bilo to merilo nekam čudno (machiavellistično) prilagojeno cilju, ki bi ga želeli doseči: »šestoedinost« federativne Jugoslavije bi zreducirali na »troedinost« jezikov, slovenskega, srbohrvaškega in makedonskega. – Problema pa še ne bi bilo konec, četudi bi ga vrgli pri vratih ven, ker bi nam prilezel noter skozi okno, češ: *Kaj pa literatura jugoslovanskih Albancev pa Madžarov in Slovakov, Italijanov, Čehov, celo Nemcev, Ukrajincev in drugih, ne nazadnje tudi Ciganov*, ki so dobili v zadnjih letih v Jugoslaviji celo prvo slovnico svojega knjižnega jezika? Mar vsi ti ljudje *niso Jugoslovani*? Ali pa mogoče njihovi pesniški, prozni in dramski teksti, ki jih pišejo in publicirajo v svojih jezikih v Jugoslaviji, *niso (prava) literatura*? – Nak, ne boš ga, bi pogodrnjal kak zaveden jugoslovanski patriot, to so vendar *literature narodnih manjšin* v Jugoslaviji, ne pa *jugoslovanskih narodov*. – Ampak, ampak, bi ugovarjal naš nerešljivi problem, če je tako, potem pa torej *pri obravnavi literature le ne gre brez upoštevanja realno obstoječih narodov*.

Znan srbski pregovor pravi: »Teško je i duvati i srkati.« To pomeni: težko je hkrati pihati in sesati. Vemo, da to ni samo težko, ampak je celo nemogoče, absurdno. In enako nemogoče, absurdno je govoriti o »jugoslovanski literaturi«, ne da bi pri tem upoštevali tudi literaturo tako imenovanih narodnih manjšin, ki živijo, delajo in umirajo v mejah Jugoslavije, zlasti še, če se zavedamo, da vsaj ena od teh manjšin (albanska) na svojem ozemlju, ki pripada Jugoslaviji, *sploh ni manjšina*, saj na tem ozemlju prebiva že nekaj stoletij strnjeno in *večinsko* ter pomeni štirideset odstotkov celotnega albanskega naroda, katerega preostalih šestdeset odstotkov živi v državi Albaniji.

Govorjenje o »jugoslovanski literaturi« 20. stoletja je torej absurdno početje tudi in celo na nivoju ideološkopolitičnega voluntarizma.

II.

Kadar govorimo kompleksno o *južnoslovanskih literaturah v Jugoslaviji* kot raziskovalnem predmetu jugoslavistike, pomislimo najprej na razločke in sorodnosti med posameznimi literaturami. Kultura je karakter naroda, literatura pa je njegov lastni življenjepis; zato se prav v njej najjasneje kažejo poteze njegovega značaja.

SRBSKA LITERATURA

Srbska literatura je (skupaj s črnogorsko) stopila v 20. stoletje kot razmeroma mlada in sveža literatura, ki pa je imela v primerjavi z drugimi literaturami v poznejši Jugoslaviji (slovensko, hrvaško in makedonsko) v tem času že povsem »normalen«, se pravi *zgolj kulturni* status, kakršnega našteje literature takrat še niso imele in ga v mnogočem tudi danes še

nimajo. Gre za vprašanje funkcije kulture, zlasti literature, pri narodu, ki mu svoje eksistence in identitete ni treba (več) kompenzacijsko uveljavljati pred seboj in svetom z narodnoafirmativno kulturno (literarno) produktivnostjo, saj to funkcijo pri njem tako ali drugače opravlja že njegova lastna država z vsemi svojimi potrebnimi institucijami: zunanjo politiko, gospodarstvom, šolstvom, upravnim organiziranjem kulture in z vojsko. Tudi za dele srbskega naroda, ki so ostali do osnovanja kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev zunaj lastne srbske države, je pomenila kneževina, pozneje kraljevina Srbija, nekakšen Piemont njihove eksistenčne gotovosti in samozavesti (pa tudi diplomatsko jamstvo in finančno ter končno življenjsko zatočišče, kadar je bilo to potrebno).

Z redkimi intermezzi je živela srbska literatura 20. stoletja torej normalno, »zgolj« literarno življenje, ki so ga narodnoafirmativno pestrili obrobni aktualni prispevki srbske književnosti iz okupirane Bosne, iz Vojvodine in iz srbske diaspore med Hrvati ter seveda celonarodni zgodovinski spomin na boje v preteklosti in na leta strahot v času prve svetovne vojne ter med nacifašistično okupacijo. Glavnina srbske literature se je zato bolj sproščeno kot druge literature v Jugoslaviji ves čas do danes (lahko) posvečala predvsem literarnim temam (seveda moramo razumeti ta pojem v vsej življenjski širini in mu ne smemo pripisovati kakega larpurlartističnega pomena); ni se ji bilo (več) treba zanimati za aktualna nacionalna vprašanja, zato pa se je – kadar se je v kako tako vprašanje že spustila – v njem na široko razmahnila predvsem kot zgodovinski roman, povest ali na tradiciji narodne poezije utemeljena pesnitev.

Seveda v srbski literaturi 20. stoletja prav do današnjih dni kaj lahko opazimo njeno močno povezanost s srbsko kulturno tradicijo, ki je bila do formiranja modernega srbskega knjižnega jezika sredi prejšnjega stoletja upoštevanja vredna predvsem na področju narodne ustvarjalnosti; vendar pa je ta povezanost bolj etnološke in stilne kakor pa eksistencialne narave.

Enako – če ne še bolj – močne so usedline pravoslavja tudi še danes, in to kljub deklariranemu ateizmu, saj pomenijo že po tradiciji eno od bistvenih sestavin srbske kulture. A največkrat res samo to in nič več.

Pravoslavje je bilo v težkih časih srbske zgodovine pač eden od najpomembnejših branikov srbskega (in tudi črnogorskega) ohranjanja. V dobi avstrijske in nato avstro-ogrske Vojvodine je pomenilo edino oficialno oviro proti asimilaciji, zato se je z velikim nezaupanjem dolgo časa trmasto upiralo tudi modernim jezikovnim reformam Srba Vuka Stefanovića Karadžića, češ da vodijo v uniatstvo in razsrbljenje.

Tako se je pravoslavje kot obreden starocerkvenoslovanski mit rusko-srbske redakcije v pomembnih reliktih zasidralo v srbsko zavest (in podzavest) kot ena od osnovnih potez srbskega mišljenja, čustvovanja in izraza tudi v literaturi našega stoletja vsem modernizmom, surrealizmom, socialističnim realizmom in hermetizmom navkljub. Hkrati pa je prav to pravoslavje povzročilo široko odprtost srbske kulture, posebno literature, v smeri vélike pravoslavne Rusije in – najbrž po njej – pozneje, posebno v našem stoletju, tudi v smeri literarne Francije, ki je zasenčila vse druge kulturne in literarne povezave, tako »jugoslovanske« kot tudi npr. nemške. »Jugoslovanske« pobude za stike s srbsko kulturo, posebno literaturo, so po kulturni liniji v tej dobi pa vse do najnovejšega časa prihajale iz *drugih* kulturnih

centrov, ne od srbskega, čeprav je bil družbenopolitičen, »državotvoren« vtis v zadnjih sedemdesetih letih največkrat povsem drugačen.

V zvezi z naravnostjo srbske literature (in celotne kulture) na »normalno«, nacionalno-državno valovno dolžino, ki se ji v našem stoletju ni potrebno (več) potegovati za nacionalni obstoj in lastno identiteto, moramo omeniti še tri značilna dejstva:

Prvič: *Vprašanje literarnih (kulturnih) revij*. To področje v okviru srbske literature (in kulture sploh) ni bilo nikoli tako usodno pomembno kot npr. pri Slovencih ali Hrvatih. Revialno življenje v literaturah Hrvatov in Slovencev je bilo in je zaznamovano vselej z nepomirljivimi polemičnimi razločki ne samo med generacijami, temveč tudi med različnimi tokovi (ideološkimi, političnimi in stilnimi) iste generacije, medtem ko je bil in je obstoj srbskih revij večinoma priložnost za bolj ali manj informativno seznanjanje interesentov s tistim, kar potem v kratkem navadno izide v knjižni izdaji.

Drugič: Glede na to, da pri Srbih kultura (literatura) ni edina ali vsaj glavna (po sili razmer kompenzirana in sublimirana) manifestacija nacionalne eksistence, je tudi veda o njej (*literarna zgodovina*) pri njih veliko manj v središču pozornosti kot pri Hrvatih in zlasti pri Slovencih. Če pri Slovencih lahko govorimo o hiperprodukciji literarne zgodovine kot vede o najpomembnejšem izrazu nacionalnega življenja in pri Hrvatih o veliki produkciji raznovrstnih bogato komentiranih antologij kot ažurni pozornosti do najvišjih lastnih ustvarjalnih vrednot, potem se nam relativna srbska literarnozgodovinska nepozornost razkriva kot znamenje za razmeroma nižje vrednotenje fenomena literature, kot pa je to pri Slovencih, Hrvatih in Makedoncih.

Tretjič: Razumljivo je, da prihaja zaradi različnega funkcionalnega vrednotenja literature (in kulture sploh) med Srbi na eni strani ter Hrvatii, Makedonci in Slovenci na drugi do nesporazumov, ki so pač *posledica drugačnega razumevanja predmeta in zares porazno slabega medsebojnega poznavanja*. Tisto, kar pomeni Srbom samo enega od mnogih izrazov njihovega nacionalnega življenja, pomeni Hrvatom, Makedoncem in Slovincem že po njihovi tradiciji in aktualni potrebi bistveni element njihovega obstoja. Nepoznavanje literarnih dosežkov Slovencev, Makedoncev in Hrvatov pri Srbih, ki se jim zdi kot »državotvornemu« in »državonosnemu« narodu zgolj vprašanje ekonomije časa in moči, vidijo ti narodi kot srbsko ignoranco, zaničevanje in zatiranje. Reprezentiranje kultur (zlasti literatur) narodov Jugoslavije kot »jugoslovanske kulture (literature)« navzven, ki je prepuščeno predvsem Srbom kot številčno »največjemu« jugoslovanskemu narodu z »najglobljimi« izkušnjami v diplomaciji, vidijo drugi narodi kot protekcionizem, ki načrtno zamolčuje resnične kulturne (literarne) vrednote. Itd., itd. . . .

Od tod tudi mnogi nesporazumi tujih interesentov, ki v dobri veri po vsej sili po svojem vzorcu analogistično iščejo neko »jugoslovansko« književnost, kulturo, jezik, kulinariko, folkloro, etnologijo itd., pa je ne najdejo, ker je ne morejo najti, ker je pač ni.

MAKEDONSKA LITERATURA

O makedonski literaturi lahko uradno govorimo šele po drugi svetovni vojni, ko se je izoblikoval moderni makedonski knjižni jezik in ko so dobili Makedonci nekakšno obliko svoje državnosti v okviru federativne Jugoslavije.

Pred tem so bili Makedonci sicer literarno aktivni že od romantike naprej, zbirali so makedonsko narodno blago (npr. brata Miladinov, Marko Cepenkov, Kuzman Šapkarev), pisali poezijo v makedonščini (Konstantin Miladinov, Rajko Žinzifov, tik pred drugo vojno Kosta Racin), prozo, dramatiko in teoretične spise, vendarle pa so ves ta čas kljub vsemu iz razumljivih razlogov ustvarjali pretežno v drugih jezikih in se uveljavljali v tujih kulturnih okoljih (npr. v grškem – omenimo samo Grigorja Prličeva; v srbskem, v bolgarskem in celo v ruskem).

Povojna mlada makedonska literatura je morala na naglo, v nekaj desetletjih, nadomestiti zamujeno, hkrati pa kar se da izkoristiti nenadne možnosti, ki so se ji na široko odprle. Nastala je prava eksplozija literarne ustvarjalnosti, ki ji ni mogla bistveno škodovati niti prehodna doba dekretiranega socialističnega realizma in ki se je pričela »normalizirati« šele v zadnjem času. Seveda v tej nenadni obilici ni vse suho zlato, pa čeprav je vmes tudi sorazmerno veliko nadarjenih avtorjev in literarnih del, ki imajo trajno vrednost.

In vendar makedonska literatura – v primerjavi s srbsko – tudi še danes nima zgolj »normalnega« kulturnega pomena, ampak opravlja poleg tega še nalogo nacionalnoafirmativnega sredstva: za eksistenco makedonskega naroda v spletu vseh mogočih negacij njegove dejanske samobitnosti je ta literatura pač življenjskega pomena. To dokazuje tudi velika pozornost makedonske literarne zgodovine do svojega obdelovalnega »materiala«.

HRVAŠKA LITERATURA

Narava in pomen hrvaške literature sta v primerjavi s srbsko pa tudi makedonsko literaturo povsem drugačna.

Pri Hrvatih ima literatura iz zgodovinskih in aktualno političnih razlogov tudi še v našem stoletju prav do danes ne samo nacionalnoafirmativen pomen, kakršnega ima sicer – kakor smo videli – vsekakor tudi makedonska literatura, medtem ko ga srbska tako rekoč ne pozna. Pač pa igra pri Hrvatih in njihovi literaturi poleg omenjenega zgodovinskega faktorja pomembno vlogo še cel kup drugih dejavnikov, ki bi jih shematično lahko strnili v tele odnose:

- odnos vzhod–zahod,
- odnos sever–jug
- odnos tradicija–aktualnost
- odnos ideja–kvaliteta

Pri sklopu *zgodovinskih vzrokov* za specifičnost hrvaške literature v našem stoletju velja omeniti vsaj tri pomembna dejstva:

1. Hrvaški narod (in s tem njegova celotna fizično–psihična struktura) nima enotnega, plemenskega izvira (kakor ga ima npr. srbski ali makedon-

ski narod), ampak je izrazito kulturno-zgodovinska tvorba, ki je nastala pod vplivom zgodovine, kulture in mnogih posameznih osebnih odločitev iz vsaj treh različnih virov. Ti viri so imeli pred postopno združitvijo že vsak svojo lastno, bogato kulturno fizionomijo. To je jasno razvidno iz celotnega življenja hrvaške kulture tudi še v 20. stoletju, ki tudi danes (še) ni (in ni več) izraz atavističnega kulturnega instinkta, ampak je plod bolj ali manj zavestnega prizadevanja, hotenega gojenja (kultura je *gojenje*) relativno enotnega hrvaškega kulturnega vesolja. Gre torej za izrazito *enotnost različnosti*, ki se kaže tako v podobi sodobnega hrvaškega knjižnega jezika kot v strukturi hrvaške literature in celotne kulture, ki mora biti prav iz tega razloga po eni strani dosti bolj »puristična«, kot je to potrebno npr. pri Srbih, hkrati pa ima – po drugi strani – že v svojih temeljih vgrajeno zahtevo po obvezni tolerantnosti do vseh vrednot, ki bogatijo celoto, pa naj bodo po rezultatih in po nastanku med seboj še tako različne.

2. Hrvatje so v obdobju habsburške monarhije – kljub nekaterim avtonomističnim »bonitetam«, kakršnih npr. Slovenci niso imeli nikoli – živeli v razmerah dvojne okupacije, avstrijske in madžarske, ki jih je geografsko, politično in problemsko delila na ogrsko Hrvaško in avstrijsko Dalmacijo in Bosno s Hercegovino ter s tem čisto administrativno ovirala unifikacijske procese njihove kulture. Tega problema seveda tudi monarhija Karađorđevićev ni hotela rešiti in tudi danes še kar naprej obstaja. Dokaz za to je potreba po ustanovitvi samostojne republike Bosne in Hercegovine kot »vmesnega«, mešanega, neopredeljenega, kompromisnega geopolitičnega prostora med Srbi in Hrvati v novi Jugoslaviji in potreba po osnovanju dotlej neobstoječe muslimanske nacije v zadnjih desetletjih.

3. Zaradi skupne osnove modernega knjižnega jezika, na katero so pristali Hrvatje pred kakimi stotridesetimi leti in ki so jo pozneje – z dokajšnjimi retušami in korekturami – sprejeli tudi Srbi, ter zaradi državnih, jugoslovanskih, skupnih interesov prihaja tudi v novi Jugoslaviji ves čas do unitaristične negacije hrvaške samobitnosti, do »velikodušnega« zanemarjanja jezikovnih in kulturnih razlik v korist združujočega »bratstva in enotnosti« Srbov in Hrvatov. V takih okoliščinah ima seveda zlasti hrvaška literatura posebno občutljivo vlogo in nalogo.

Odnos vzhod–zahod

je že na zunaj najbolj opazen kot verska opredelitev (Hrvatov) za katolicizem in (Srbov) za pravoslavje. Vendar gre pri tej opredelitvi za globljo distinkcijo – a za tako globljo, ne samo cerkvenoorganizacijsko distinkcijo je šlo že v času razkola pred slabimi tisoč leti. Razpoka, ki je nastala takrat, ni bila samo verske narave, ampak je pomenila po eni strani duhovno-eksistencialno povezanost z latinizmom, po drugi strani pa večno zavezo z grško, bizantinsko kulturo z vsemi konsekvencami, ki so sledile iz tega: od zveze z nacionalno utemeljeno in usmerjeno Cerkvijo do vplivov novogrške kulture in civilizacije, od odprtosti v smeri pravoslavnega slovanskega vzhoda do odprtosti za vplive raznovrstnih azijskih kultur, ki jih je absorbiral in posredoval okupatorski turški islam. Od tod tudi bistveno drugačna obarvanost in dinamika hrvaške (katoliške) kulture v primerjavi

s srbsko (pravoslavno), pri tem pa – kot smo že rekli – sploh ne gre (toliko) za versko opredelitev, temveč v prvi vrsti za orientiranost Srbov na vzhod in Hrvatov na (latinski) zahod.

Sicer pa ima vera v hrvaški literaturi dosti manjšo vlogo, kot bi pričakovali. V njenem okviru se je v našem stoletju pojavilo sorazmerno malo izrazito religiozno orientiranih ustvarjalcev in tekstov; vsekakor veliko manj kot npr. v slovenski literaturi tega stoletja, pri kateri lahko govorimo kar o celih tokovih izrazito religiozno navdahnjene literature in v okviru katere so bili tudi zunaj teh tokov dokaj redki pisci, ki jih ta tematika ni tako ali drugače pretresala.

Odnos sever–jug

ni – kot vemo – zgolj geografske in gospodarske narave, pač pa je zgodovinsko poznan tudi iz srbske kulture. Gre za velike duhovne razločke med avstro-ogrsko Vojvodino in osrednjo Srbijo vse do prve svetovne vojne, ki pa se še danes kljub vsemu niso povsem uravnali. In gre tudi za razlike med osrednjo Srbijo na eni strani ter tako imenovano južno Srbijo (tja je do konca druge svetovne vojne sodila tudi sedanja Makedonija) pa Bosno in srbsko narodno manjšino na Hrvaškem ter pogojno celo Črno goro na drugi. Vse te razlike se jasno kažejo v srbski literaturi prav do današnjih dni (močno so opazne, če primerjamo dela npr. Iva Andrića z deli npr. Miloša Crnjanskega, Mihaila Lalića z deli Dobrice Ćosića itd.).

Pri Hrvatih je omenjeni odnos sever–jug še bolj očiten, saj gre pri njih ne le za geopolitično razdeljenost hrvaškega naroda na ogrsko Hrvatsko, avstrijsko Dalmacijo, turško in nato avstrijsko Bosno, marveč tudi in predvsem za sestavinsko različnost hrvaške kulture in jezika, ki se jasno kaže posebno v literaturi. V današnjem »zagrebškem«¹ kulturnem centru se stekajo vsaj tri, po izviru in tradiciji različne, bogato razvite hrvaške kulture, kajkavska, čakavska in štokavska, ki so bile v različnih zgodovinskih obdobjih kulturno, zlasti literarno, živahno razgibane in razvejane še vsaka posebej. V hrvaški literaturi 20. stoletja so se te različnosti sicer že strnile v enotno kulturno-literarno hotenje, vendar pa so v njej kot razlike še vseeno ostale. Tako je npr. pisanje kakega Dubrovčana Iva Vojnovića tudi – če ne predvsem – zato povsem drugačno od pisanja njegovega sodobnika Vladimira Vidrića, pa čeprav sta bila oba predstavnika hrvaške moderne in četudi se je Vojnović v nekem obdobju svoje ustvarjalnosti – na škodo kakovosti – za kratek čas oprijel »jugoslovanskega«² navdušenja. Hercegovec Antun Branko Šimić je močno različen od Slavoncev Dobriše Cesarića ali Dragutina Tadijanovića. Miroslava Krleža komajda lahko primerjamo s kakim Rankom Marinkovićem ali Mirkom Božićem ali Vladanom Desnico ali celo z Ivom Andrićem, pa čeprav je npr. prav Ivo Andrić stopil v hrvaško literaturo ob približno istem času kot Krleža. Odnos sever–jug igra v hrvaški literaturi našega stoletja prav do danes torej nedvomno zelo pomembno vlogo.

Ta odnos se poleg drugega kaže tudi v močni tradiciji, razvitosti in kontinuiranem gojenju narečne literature, ki je pri Hrvatih zelo kvalitetna in povsem normalno udomačena, in to kljub sorazmerno dosti bolj »purističnemu«³ odnosu hrvaških piscev do svojega knjižnega jezika, kakor pa ga imajo npr. srbski do svojega.

Odnos tradicija–aktualnost

smemo – kot *pars pro toto* – omejiti na področje hrvaškega literarnega poseganja v zgodovino in v aktualnost ter ga skušamo nato primerjati s srbskimi razmerami v tem problemskem krogu.

Preseneča, da pozna hrvaška literatura 20. stoletja – kljub siceršnji hrvaški nagnjenosti k zgodovinskemu pravu – sorazmerno zelo malo »pravih«, zgolj zgodovinskih literarnih del. Večina tekstov z zgodovinsko literarno snovjo ima izrazito aktualne ideje (ponekod celo tendence) in izpolnjuje izrazito aktualne naloge. Sicer pa se hrvaška literatura našega stoletja nasploh dosti manj rada kot srbska loteva zgodovinske snovi in tematike in jo veliko bolj privlačuje in prevzema aktualnost sodobnosti.

V srbski literaturi pa – nasprotno – lahko tudi v našem stoletju prav do danes zasledujemo razmeroma močno in kontinuirano zanimanje za »čisto« in široko zgodovinsko snov in tematiko. Zato kajpada ni čudno, da so npr. Andrićeva mojstrska zgodovinska dela pa dela mnogih drugih velikih srbskih zgodovinskih literarnih eruditov lahko nastala in se uveljavila prav v okviru sodobne srbske literature.

O odnosu ideja–kvaliteta

lahko v zvezi s hrvaško literaturo 20. stoletja razpravljamo v okviru dveh problemskih sklopov: v okviru razumevanja in kriterijev spremljajoče hrvaške literarne kritike in literarne zgodovine (ideje) do rezultatov hrvaške literarne ustvarjalnosti (kvalitete) in v okviru peripetij med hrvaško literarno umetnostjo (kvaliteto) ter tako ali drugačno tendenco (idejo), ki se je tej literaturi vsiljevala.

Literatura in tendenca

Ta problemski sklop zajema trajno sožitje in razhajanje politike (ideologije) in umetnosti v hrvaški literaturi našega stoletja.

Skozi hrvaško literaturo, ki ne izpolnjuje – kot vemo – zgolj kulturno literarne funkcije, se je v tem stoletju do danes poleg docela literarnih pojavov, idej, stilov in teorij – od modernističnega impresionizma, simbolizma, dekadence do ekspresionizma, zenitizma, futurizma, od psihološkega realizma do nekakšnega novega naturalizma, od socialnega realizma do asocialnega hermetizma itd. – zvrstilo (vsaj v teoriji) cel kup specifično neliterarnih idej, ideologij in teženj. Vse to je pač v zvezi z omenjeno polinormnostjo hrvaške literature. Literatura se je na te zunanje dražljaje, potrebe in ukaze odzivala zelo različno: enkrat tako, da jih je upoštevala, deloma ali celo popolnoma sprejemala, drugič spet tako, da jih je zavračala, se pred njimi zapirala vase in celo – če ni šlo drugače – zaradi njih kdaj pa kdaj skoraj povsem umolknila. Vseskozi pa se je z njimi tako ali drugače ukvarjala. Zelo malo je hrvaških književnikov 20. stoletja, ki so ostali samo na področju povsem umetniškega ustvarjanja, ne da bi se bili vsaj občasno spustili v »teoretiziranje«; in med temi »teoretizirajočimi« jih je spet zelo malo, ki so ostali zgolj na področju »literarne teorije«, ne da bi bili posegli v širšo družbeno stvarnost. Vse to pa se je manifestiralo najprej in predvsem

v različnih in mnogih *literarno-kulturnih revijah* kot glasilih različnih stilnih, generacijskih, a tudi in morda celo predvsem idejnih in ideoloških grupacij. Literarno-kulturne revije so v zgodovini (in sodobnosti) hrvaške in enako tudi slovenske literature pač veliko bolj pomembne kot marsikje drugje: skoznje tečejo vsi duhovno-kulturni tokovi teh dveh narodov.

Eminentna in imanentna preokupacija hrvaške literature (ne samo 20. stoletja) na področju odnosa med idejo (tendenco) in umetnostjo (literaturo) je prav gotovo *vprašanje nacionalne utemeljenosti in orientiranosti literature*. To vprašanje se pojavlja ciklično pri vseh generacijah hrvaških literarnih ustvarjalcev vse do danes in pomeni vsakokrat jabolko spora in nato jedro sprave pri vsakem novem literarnem toku in pri vsaki novi duhovni grupaciji.

Bolj enkratno, zato pa toliko silovitejši in toliko bolj nenaraven, je bil *poseg doktrine socialističnega realizma na območje literature*. V tem pogledu je nastal spor na hrvaški »književni levisi« pod vplivom sovjetskih razmer že leta 1933, ko ga je sprožil Miroslav Krleža, ta enfant terrible hrvaške literature. Spor se je nato po drugi svetovni vojni pod vplivom centralističnega Beograda (Zogović, Đilas) razširil na vso jugoslovansko literaturo in sploh umetniško srenjo, vendar pa je bil v okviru hrvaške literature po zaslugi predhodnega uspešnega delovanja Miroslava Krleže in njegovih somišljenikov veliko manj brutalen kot npr. v srbski in slovenski literaturi. Dokler ni po letu 1952 utonil v novih družbenopolitičnih razmerah in v regeneriranem literarnem življenju. Ni pa še čisto mrtev: tu pa tam še poskuša uprizoriti kak juriš »zdravih sil« in »naprednih idej« na ozemlje kulture in literature, ki si ga lasti kot zakonito dediščino svoje revolucije, pa čeprav v resnici nikoli ni bilo njegovo.

Literatura in kritika

Kako pomembno funkcijo opravlja literatura v hrvaškem življenju, je lepo vidno iz velike pozornosti, ki ji je že ves čas posvečena v okviru celotne hrvaške kulture.

V prvi vrsti gre za to, da se teoretično z aktualno literarno-idejno problematiko ukvarjajo domala vsi literarni ustvarjalci, še preden se nato uveljavijo kot beletristi, mnogi od njih pa z zanimivimi eksegezami utemeljujejo svojo (in drugih) pot in cilj še tudi ves čas potem, ko so se kot ustvarjalci že davno razvili in predstavili.

Naslednja značilnost – in posebnost – v tem pogledu je nadrobna in ažurna kritika (precej manj literarna zgodovina) vsega, kar se ustvarja na področju hrvaške literature. Pri tem – zopet – ne sodelujejo samo »poklicni« literarni kritiki, marveč skorajda vsi, ki se aktivno ukvarjajo z literaturo. Zato se je literarna kritika na področju hrvaške literature razvila v posebno, enakovredno literarno vrsto, ki ustvarjalno – ne le informacijsko – ter osebno umetniško angažirano posega v hrvaško literarno življenje.

Posebna značilnost hrvaške literature v tem smislu so tudi razmeroma mnogoštevilni izbori, antologije, ki z menjavajočimi se kriteriji in aspekti vedno znova izražajo pozornost do lastne literarne ustvarjalnosti in izpričujejo težnjo po redni, strogi in vsakokratnemu razumevanju ustrežajoči bilanci tistega, kar je bilo dotlej ustvarjeno.

SLOVENSKA LITERATURA

Če smo kot eno od najpomembnejših karakternih lastnosti hrvaške literature omenili *enotnost različnosti*, lahko o slovenski literaturi in kulturi sploh govorimo kot o *enotnosti nasprotij*. Ta poteza je tudi za slovensko literaturo 20. stoletja tolikanj značilna, da mora pomeniti izhodišče in okvir našega celotnega razpravljanja o njej.

Številna in mnogovrstna nasprotja, ki poljejo skozi slovensko literaturo našega stoletja ter ji dajejo življenje, globino, bogastvo, dinamiko in smisel, moremo shematično strniti v tele tri kontrapozicije:

- subjektiviteta : objektiviteta
- odprtost : zaprtost,
- ideja : kvaliteta.

1.

V zvezi z odnosom med *subjektiviteto in objektiviteto* v slovenski literaturi v času, ki ga obravnavamo, je treba opozoriti v prvi vrsti na dejstvo, ki je pravzrok za podobo te literature, kakršna je, in ki bistveno posega tudi na drugi dve omenjeni področji nasprotij. To dejstvo je, da slovenska literatura kljub kontinuirani in sorazmerno razvejani dosti starejši tradiciji, ki sega s svojimi dosežki že v dobo slovenskega protestantizma, baroka in razsvetljenstva, temelji tudi v našem stoletju predvsem na neminljivih duhovnih kvalitetah Prešernove romantične poezije. Seveda pri tem ne gre za banalno epigonsko gojenje romantične tradicije in kulta Prešernovega genija niti ne za nekakšno literarno maniro, ki naj bi bila postala stereotip, ampak gre po eni strani za strogo, eksistencialno resnobno, moralno obvezujoče pojmovanje pesniškega poklica, na kakršno sicer le zelo redko naletimo v okvirih drugih južnoslovanskih literatur, po drugi strani pa za kvaliteten nivo literarnega ustvarjanja, ki si – mutatis mutandis – v pogledu kvalitete ne more in ne sme privoščiti prevelikega odstopanja od »vrojene« literarne norme. Pri tem pa gre še za nekaj – bržkone – dosti bolj pomembnega: za osnovni notranji problem slovenske literature, ki je resda v bistvu »romantičen« in ga je v svojem času najbolj ustrezno izrazil prav pesnik romantike France Prešeren, ki pa vendarle ni zgolj ali predvsem literarne proveniencie, ampak izvira iz slovenskega značaja, fundiranega na razpetosti med subjektivnim idealom in objektivno realnostjo, med individualno originalnostjo in množičnim povprečjem, med liričnim hotenjem in prozično zahtevo. »Romantični« temelj slovenske literature 20. stoletja, se pravi njen osnovni spor, spor med subjektiviteto in objektiviteto, je torej glavna eksistencialna vez med to literaturo in narodom, iz katerega in za katerega ta literatura sploh nastaja. Ta »romantičnost« je realnost njene eksistence.

Sporni odnos med subjektiviteto in objektiviteto lahko opazujemo na ravni izmeničnega pojavljanja »romantičnih« in »realističnih« tokov v slovenski literaturi, se pravi tokov, ki protežirajo enkratnost literarnega objekta in ustvarjalno nevezanost literarnega subjekta, ter tokov, ki se zavzemajo za tipičnost literarnega objekta in vezanost literarnega subjekta na norme objektivno obstoječe stvarnosti. To »izmenično pojavljanje« poteka v slovenski literaturi 20. stoletja vedno v znamenju močnih notranjih pretresov in prihaja do veljave tudi v potrebi po pogostem ustanavljanju lastnih, bolj ali manj ekskluzivnih literarno-kulturnih revij.

Lahko pa opazujemo ta spor tudi na ravnini odnosa med posameznim literarnim ustvarjalcem in njegovim kulturno-literarnim okoljem, tudi tistim okoljem, ki mu je sicer po idejno-stilni, svetovnonazorski in generacijski strani sorodna. V zvezi s tem moremo reči, da je slovenski literat tudi v najnovejšem času izrazit individualist, ki se – kljub omenjeni revijalni praksi – zelo nerad povezuje z drugimi v monolitne grupacije; kadar pa se to že zgodi, se vselej le takrat, kadar gre za kako skupno oviro ali nasprotovanje, in mine takoj, ko je taka skupna težava vsaj nekoliko premagana ali celo samo pozabljena.

Sporen odnos med subjektiviteto in objektiviteto moramo omeniti vsaj še na eni ravnini, in sicer na tisti, kjer se srečujeta dejanska stvarnost in generalna razpoloženska linija slovenske literarne umetnosti. Razpoloženje slovenske literature je namreč do stvarnosti – se pravi do vsega, kar je, kakršno je – v glavnem kar ves čas bolj ali manj polemično odklonilno ali pa je zaradi nje vsaj osebno prizadeto in užaljeno. To velja za vse fenomene stvarnosti, od izrazito religioznih, kar potem vodi na koncu do raznih »borilcev z Bogom«, prek kozmičnih in zemeljskih do osebno življenjskih, erotičnih in izrazito političnih. Slovenska literatura se s stvarnostjo pač malokdaj konsolidira, in kadar že se – zlasti če se to zgodi na nivoju politike ali ideologije –, se največkrat na škodo svoje kvalitete in avtentičnosti.

2.

Slovenski narod je majhen in hkrati najbolj zahoden slovenski narod, neposredno meji na madžarski, nemški, romanski in hrvaški kulturni svet. Avtohtono živi v štirih državah: v Jugoslaviji, kjer ima svojo republiko Slovenijo, v kateri se v zadnjem času kljub nasprotnim pritiskom počuti zmeraj bolj gospodarja, kot narodna manjšina pa še na Madžarskem, v Avstriji in v Italiji. Zaradi gospodarskih in političnih razmer živi že tradicionalno vse do danes v vedno znova se obnavljajoči emigraciji po vsem svetu: v raznih evropskih državah, drugod pa posebno v Kanadi, ZDA, Argentini in Avstraliji.

Tak geopolitični položaj narekuje tudi ustrežno orientacijo literature; ta je po eni strani na široko *odprta* raznovrstnim literarno-kulturnim in duhovnim stikom s skorajda vsem svetom, po drugi strani pa je zopet domala ljubosumno *zaprta* v permanentno težnjo po lastni originalnosti, po pristno slovenski identiteti. Odprtost do kulturnega sveta je že na zunaj vidna po ažurnem, temeljitem, strokovno visokem, in osebno angažiranem spremljanju kulturnega in literarnega dogajanja po svetu, ki se kaže posebno v revijalnih publikacijah, a tudi v izvirnih knjižnih izdajah; vidna pa je tudi iz živahne, kulturno seriozne ter kvantitativno in kvalitativno izredno bogate prevajalske dejavnosti, ki se cvetoče razvija kljub kroničnemu pomanjkanju denarja za kulturo (zlasti slovensko v Jugoslaviji) in ne glede na veljavno-neveljaven založniški uzus reciprocitete.

»Purizem« slovenske literature 20. stoletja pa je jasno viden iz njene izvirne podobe, ki se je – zlasti v našem stoletju – pripravljena odpreti sicer vsem mogočim vplivom, vendar nobenemu od njih še posebej. Tako ob vsem živahnem pulziranju slovenske literature v harmoniji z literarnimi tokovi po svetu komaj lahko ugotovimo kak jasen in določen vpliv. Večnoma pa gre za raznorodno delovanje mnogih dejavnikov, med katerimi je

izvirno slovenski skoraj vedno še najmočnejši. Zato tudi lahko govorimo npr. o simbolizmu v slovenski literaturi kot o slovenskem simbolizmu, ne pa kot odmevu francoskega parnasovstva; o ekspresionizmu kot slovenskem, ne pa kot o kopiji nemškega itd. To ne velja samo za »socialistični realizem« in za jugoslovansko romantiko«, ki sta značaja slovenskega naroda in njegovi literaturi tako zelo tuja, da jima bolj ne bi mogla biti; kadar in kolikor sta se v slovenski literaturi pojavila, sta tja očitno prišla »po črni borzi« iz »tujine« po nečednih, čisto nekulturnih zvezah.

3.

Kontrarnost ideje in kvalitete – če jo razumemo seveda cum grano salis – je v slovenski literaturi 20. stoletja najjasneje opazna na področju nenehoma bolj ali manj napetih odnosov med tako ali drugačno politiko (ideologijo), ki je gospodar nad časnim priznanjem z vsemi posledicami, in literarno umetnostjo, ki zmaguje – če je prej ne zaduši utilitarizem sočasne politike – na daljše roke.

V tej zvezi lahko omenimo spore med avstro-ogrsko, kraljevsko-jugoslovansko in socialistično-jugoslovansko oblastjo na eni strani ter slovensko literaturo na drugi. Ti spori so ves čas usodno posegali v literarno življenje, za literarne ustvarjalce pa so imeli pogosto nepopravljivo tragične posledice: obtožbe veleizdaje raznih vrst, načrtno zapostavljanje, onemogočanje, zapore, Goli otok in emigracijo. Slovenska literatura uživa potemtakem – kot vidimo – že po tej liniji v marsičem predimezioniran »ugled«, saj ji oblast in njena vsakokratna ideologija pripisujeta poleg njene kulturne vrednosti tudi pomen, kakršnega imajo sicer navadno razna množična politična gibanja, teroristične skupine in vojaške formacije. Hkrati pa je ta slovenska literatura tudi tolikanj privlačna punca, da so jo poskušali zlorabiti ali si jo prisvojiti kar po vrsti vsi fantje korenjaki, kar jih je kdaj premogla slovenska očetnjava: »vse-za-vero-dom-cesarjevstvo«, črni klerikalizem, vidovdanski »jugo-romantizem«, »vesoljni« stalinizem, rdeči klerikalizem, nesmrtno »bratstvo-in-edinstvo«; pa še bi se našel kdo, ki goji do nje tudi danes vsaj skrite želje.

Medtem pa se je slovenska literatura ves čas – kolikor ji je bilo le dano dihati – ukvarjala s svojimi lastnimi problemi, ki so se od začetka 20. stoletja do danes vrstili kot izrazita nasprotja skozi njeno eksistenco in jo razpenjali med:

- religioznost in verniško disciplino,
- esencializem in eksistencializem,
- socialno tendenco in komunistično doktrino,
- humanizem in sentimentalnost,
- avtonomnost umetnosti in njeno absolutizacijo,
- tematsko sproščenost in pornografijo,
- odklanjanje konkretne stvarnosti in zanikanje vsakršnega smisla,
- razvezanost forme in njeno destrukcijo,
- ustvarjalno pomensko napolnjevanje besede in njeno izpraznitev itd.

Poleg tega opravlja slovenska literatura slej ko prej hote ali nehoti tudi odgovorno nacionalnoafirmativno nalogo, kar jo a priori določa za področje posebnega družbenega pomena. To se jasno vidi med drugim iz velike, skrbne in silno razvejane pozornosti literarne zgodovine do nje. Slovenska

literarna zgodovina je nasploh daleč bolj razvita kot katerakoli druga v Jugoslaviji. Ne velja pa to za sprotno slovensko spremljevalno literarno kritiko, zlasti ne v zadnjih desetletjih. Zato opravlja literarna zgodovina v nekem smislu po sili razmer včasih tudi še njeno nalogo, kar potem tu pa tam udari na dan v podobi ne zgolj strogo objektivnih literarnozgodovinskih kriterijev.

Slovenska literatura, kakršno spoznavamo danes, v našem 20. stoletju, je zrasla na kontinuirani tradiciji, ki se je začela v dobi protestantizma, njeni posamezni uspeli poskusi pa segajo tja daleč nazaj do leta tisoč. *Kvaliteta* te literature, ki je bila prenekaterokrat – tudi v naših časih – edino bogastvo, katerega Slovencem ni bilo mogoče odtujiti, je bila že od nekdaj in je še danes pglavitna *ideja*, okoli katere se že ves čas oživlja in pomlajuje slovenski narod. Ta paradoks, ki v resnici sploh ni paradoks, marveč življenjska sinteza, je močnejši od vseh zunanjih in notranjih destruktivnih voluntarizmov, ki s časom pač minejo, kakor mora prej ali slej miniti sleherno nasilje. Na koncu koncev pa ostane zmeraj tisto, kar je dobro in prav.

Zdaj, ko smo prispeli na konec našega razmišljanja o tako imenovani »jugoslovanski literaturi« 20. stoletja, lahko ponovimo in poudarimo tisto, kar je pri stvari pglavitno: z literaturo, ki je del kulture in je kot taka kar najtesneje povezana z določeno nacijo (in njenim jezikom), se ne moremo ukvarjati kot politiki in ideologi. Snov sama terja postopek: kulturno- in literarnozgodovinskega. Ker pa smo si želeli priti najprej na jasno vsaj glede najosnovnejših vprašanj, ki bi nas – če bi ostala neodgovorjena – nenehoma motila in zavajala, smo se morali lotiti pričujočega poskusa. Šele na tej osnovi se da potem razmišljati o južnoslovanskih literaturah 20. stoletja v Jugoslaviji. Naš poskus pa lahko zdaj končno – post rem – naslovimo kot

UVOD V PROBLEMSKO OBRAVNAVO JUGOSLOVANSKIH JUŽNOSLOVANSKIH LITERATUR V 20. STOLETJU.

Samo ta in taka snov, in ne kaka umetno sproducirana »jugoslovaniščina«, je lahko tudi edini pravi raziskovalni predmet vede, ki se imenuje jugoslavistika.

Prevedel: Boštjan Dvořak